

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞMESİ

Ercan DÜLGEROĞLU*

Gelişen ülkeler, mevcut imkânlarıyla gelecekteki iktisadi büyüme ve kalkınmalarında daha yüksek hızlara ulaşmak için sanayi kesimini ve sanayileşmeyi sürükleyici bir faktör olarak gerekli görmekte-dirler¹. Bu gereklilik altında hem ekonomik hem de politik bir zorunluluk olarak bağımsızlık mücadelesi veren tüm ülkelerin kuruluş yıllarında kabul edilmektedir. Bu ise, iktisadi kalkınma sürecinde ortaya konulan alternatiflerden bir tanesi ve fakat en önemlisidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda, biraz sonra özellikleri ortaya konulacak olan iktisadi durumu gözönüne alan Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk:

"Yeni Türkiye'mizi lâyük olduğu mertebeye-i resânete isâl edebilmek için, behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka birşey değildir"².

demek suretiyle iktisadi kalkınmanın Türk halkı için mücadele verilecek en önemli bir mesele olduğunu açıklamaktaydı. Aynı süreç içinde sanayileşerek kalkınmanın bir zorunluluk olarak kabul edilmesi de, yine Atatürk tarafından 1937 yılında şu şekilde açıklanmıştır:

"Sanayileşmek, en büyük ulusal davalarımız arasında yer alacaktır. Çalışması ve yaşaması için, iktisadi elemanları ülkemizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan savunması olmak üzere, ürünlerimizi değerlendirmek ve en kısa yoldan, en iler ve refahlı Türkiye idealine ulaşmak için bu bir zorunluluktur."³

Sanayileşme, bu kabullenmelerin vuku bulduğu yıllardan yarım asır sonra dahi yine kalkınmanın ve onun getireceği yapısal değişikliğin bir motoru olarak kabul edilmektedir. Ulaşılan seviyelerin getirdiklerine rağmen, halâ sanayileşme faaliyetlerinin devamına duyulan ihtiyaç motorun çalışır halde bulundurulmasından başka bir şey olmamaktadır.

* Y. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

1 Ercan Dülgeroğlu; *Kalkınma Ekonomisi ve Problemleri*, Bursa, 1983, sf. 87.

2 Gazi Mustafa Kemal Atatürk; *İzmir İktisat Kongresi Açış Konuşması*, İzmir, 17.2.1923.

3 Yüksel Ülken; *Atatürk'ün İktisadi Kişiliği*, Atatürk Dönemi İktisat Politikası Paneli, İst. Üniv. İkt. Fak. Mezunları Cemiyeti Yayını Mart 1981, İst., sf. 11.

Meseleyi 1923 yıllarında temeli atılan Cumhuriyetimizle birlikte başlayıp, 60 yıllık süre içinde gözlenen gelişmelerle ele almadan önce, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı ekonomik yapıya kısaca göz atmakta yarar vardır.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu ekonomik yapının, Batı ülkelerinin sahip olduğu değerlere göre daha üstün ve avantajlı olduğu; bilhassa, dokuma, el sanatları, çinicilik ve ahşap gemi yapımında Batı'ya ihracat yapıldığı bilinmektedir. Akdeniz'de deniz ticareti büyük bir çoğunlukla Osmanlı'ların kontrolü altında bulunmaktaydı. Ancak, yüzyıllar geçip te Osmanlı İmparatorluğu duraklama ve gerileme devirlerini XVIII. ve XIX. yüzyıllarda biraz kargaşa biraz da zevk-ü sefa ile yaşarken, Batı önemli bir gelişmeye sahne olmaktadır. Bu gelişme; sanayi ekonomisi tercihinde ve iktisadi gelişme ile ilgili tüm bilim dallarında bir dönüm noktası olarak kabul edilen "Sanayi Devrimi" şeklinde kendini göstermiştir. Bu devrim ile birlikte Batı'da makinalaşma ile birlikte el sanatları ve tezgâhlar yerini fabrikasyon üretime bırakırken, Osmanlı ekonomisi içinde sanai yapı hâlâ aynı geleneksel yapıyı devam ettirmek durumunu sürdürmekteydi. Bu yapıda yer alan en ilgi çekici durum ise, kapitülasyonlar sayesinde ticaret ve sanayi hayatında, ayrıca ulaştırma sektöründe önemli bir role sahip olan tekeli yabancı teşebbüslerdir. Geleneksel üretimi gerçekleştiren kesimi yabancı sermaye teşekkülleri ve ayrıca, devlet eliyle kurulan ve daha ziyade askeri teçhizat ve mühimmat üreten imalâthanelerle birlikte ele alırsak, üçlü bir teşebbüsün üretim yapısını oluşturduğunu görürüz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde; devletin sanai üretiminde yer alan ürünler arasında; ahşap gemiler, top, tüfek, fişek gibi askeri amaçlı malların yer aldığını görürüz. Bu noktada değinilmesi gerekli önemli bir husus bu üretim kollarının, boyutları büyük savaşların devam etmesine mukabil bir türlü geliştirilerek önemli kapasitelere ulaştırılamamış olmasıdır. Geleneksel kesimde ise; ipek, kumaş ve benzeri tekstil ürünlerinin üretildiği görülmektedir. Devletin el attığı sanayi faaliyetleri ise; kumaş, sabun, çimento, kıremit, yağ, un, deri gibi sahalarda özel teşebbüsü destekleyici nitelikteydi. Bakırköy Bez Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke Kumaş ve Şayak Fabrikaları ise, Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalacak gayrimenkullerin en belli başlılarıydı. Neticede bunların toplam sayısı, geleneksel ve kamusal kesim birarada olmak üzere yüzü geçmemektedir. Bu tür bilgilerin elde edilmesini sağlayan değerli çalışmalar ise, tüm yetersizliklerine rağmen yapılmış olan 1913, 1915 sanayi sayımlarıdır ki bunlar "1329-1331 Seneleri Sanayii İstatistiki" adı altında 1917 yılında yayınlanmış bulunmaktadır⁴.

1913-1915 yıllarında yapılmış bulunan sanayi sayımları Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki sanai yapısını göstermektedir. Kapsamı içinde; İstanbul, Bursa, Manisa, İzmir, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak vilayetlerindeki tüm işyerleri ile diğer vilayetlerin en az 10 işçi çalıştıran işyerleri bulunmaktadır.

Sayım sonuçlarının en vurgulayıcı yönü geleneksel bir tarım yapısının ülke ekonomisine hakimiyetini göstermektedir. Toplam işyerlerinin % 27.7'si gıda sana-

4 Gündüz Ökçün; (Yayına hazırlayan), *Osmanlı Sanayii: 1913, 1915 Sanayi İstatistiki*, SBF Yayın.,1970, Ankara.

yii, yine % 27.7'si ise dokuma sanayiinde bulunmaktadır. Aşağıdaki tablodan 1913 ve 1915 yıllarına ait işyeri ve çalışanlar hakkında bilgi almak mümkündür:

Tablo: 1
1913 ve 1915 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunda
İşyerleri ve Çalışanlar

Yıllar	Tesbit Edilen İşyeri Sayısı	Faal İşyeri Sayısı	Çalışanların Sayısı
1913	252	239	16.975
1915	264	182	14.060

Kaynak: 1329-1331 Seneleri Sanayii İstatistiki.

Faal işyeri ve çalışan sayılarındaki düşme savaş nedeniyle meydana gelmesine rağmen; sırasıyla 1913 ve 1915 de çalışanların % 45.7'sinin ve % 48.1'inin dokuma sanayiinde aynı yıllarda çalışanların önce % 24.9 ve sonra % 27.9'unun gıda sanayiinde istihdamı geleneksel üretim yapısını göstermektedir. Bu bilgiler tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıyı yansıtırken aynı yıllarda eksik bilgilerden derlenen üretim değerleri ise şöyle bir tablo göstermektedir.

Tablo: 2
1913 ve 1915 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda
Üretim (Kuruş olarak)

Faaliyet Kolu	1913	1915
Gıda Sanayii	459.644.480	531.895.513
Toprak Sanayii	13.382.456	2.683.843
Deri Sanayii	31.983.117	62.577.319
Ağaç Sanayii	11.062.825	5.920.096
Dokuma Sanayii	100.266.904	90.787.522
Kağıt Sanayii	37.541.277	46.185.177
Kimya Sanayii	16.935.698	16.997.288
Toplam Sanayii	670.816.762	757.046.755

Kaynak: İbid.

Tablodan izleneceği gibi, toplam üretimin büyük bir çoğunluğu (% 70.3'ü) tek başına gıda sanayiinden elde edilmektedir. Diğer vilayetlerdeki sınai faaliyetlerin ise, yukarıda görülen tablo değerlerinden daha düşük sanayii üretimi, işyeri ve çalışan değerlerine sahip olduğu büyük bir ihtimalle tahmin edilebilir. Netice olarak 1923 yılına kadar ülke toprakları üzerinde meydana gelen savaşların, ekonomiyi daha da kötüye götürmüş olması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin geleneksel, tarıma dayalı ve sanayileşmesi yok denecek seviyede bir ekonomik yapıyı devraldığına kesin gözüyle bakılmaktadır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra 1938 yılına kadar Atatürk'ün önderliğinde iktisadi hayatta bazı atılımların yapıldığı dönemi görmekteyiz. Bu dönem sanayileşmeyle ilgili faaliyetler bakımından iki döneme ayrılarak incelenebilir. 1923 yılından 1933 yıllarına kadar geçen dönem; kuruluşun getirdiği geçiş ve reform faaliyetlerinin ve ayrıca 1929-1930 Dünya ekonomik krizinin içinde bulunduğu, ve imalat sanayinin gelişmediği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İmalât sanayinin gelişmemesinde çeşitli sebepler rol oynamış bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyle etkin olmuştur.

1- 1924 yılında imzaladığımız Lozan Antlaşması hükümleri gereğince, 1929 yılına kadar 5 yıl koruyucu gümrük politikasına başvurulamamasıdır. Bu suretle içerde sını yatırımların yapılabilmesi imkânsızlaşmış bulunmaktadır.

2- İzmir İktisat Kongresinde alınan prensip kararlarının bir türlü uygulamaya konulamaması aslında ülkedeki organizasyon ve teşebbüs gücünün eksikliğinden kaynaklanmıştır. Ayrıca, sanayii zaten korunamamakta ve yasal düzenlemeler vakit almaktadır. Bu durum 1927 yılı sonuna kadar devam etmiştir.

3- Sanayileşmeyi gerçekleştirecek finansman imkânları sağlanamamış ve kurumsal yapılar henüz oturmamıştır⁵. 1924 yılında kurulan İş Bankasının kredi yoluyla sanayiye finanse etmek yerine, iştirakçi bir politikaya başvurması, imalat sanayiinde özel teşebbüse imkân tanımamıştır. Sanayi ve Maden Bankasının kurulması da etkin kredi ve finansman ihtiyacına cevap verememiştir. Hereke, Feshane, Bakırköy ve Beykoz'daki kuruluşlar bu banka kanalıyla reorganize edilmeye çalışılmıştır. Ancak yeni işletmelerin kurulması mümkün olamamıştır.

Olumlu yönde katkıları dikkate alınabilecek gelişme ise, bu dönemde çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu marifetiyle yapılan faaliyetlerin neticesidir. Aslında kökü 1913 yılında çıkartılan geçici bir kanuna dayanan 1917 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu 15 yıllık bir süreyi kapsıyor ve kurulacak sanayi işletmelerini destekleyici önlemleri olgunlaştırıyordu. Bu himaye sayesinde, özel sektör vergi muafiyetleri, parasız arsa temini, yerli mamullerin % 10 pahalı olsa bile devletçe satın alınacağı garantisini ile imtiyazlandırılmaktaydı. Bilhassa şeker fabrikaları tesisi için daha büyük imtiyazlar getirilmişti. Genel amaç ise sermaye birikimini sağlayarak, özel sektör ile sanayileşmek şeklinde özetlenebilir. Başka bir olumlu katkı olarak, bu iktisat kanunun yanında 1927 yılında, ülkenin ekonomik envanterini çıkarmak amacıyla kurulan İstatistik Genel Müdürlüğü'nü ve bu kurumun yaptığı iki önemli çalışmayı görmekteyiz. Bunlar, ilk nüfus ve ilk sanayi sayımlarıdır.

1927 Yılı Sanayi Sayımına göre; Türkiye'deki 65.245 işletmenin % 43.59'u tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleri sanayiinde yoğunlaşmıştır. İkinci ana grup, % 22.61 ile maden sanayii, maden işleme ve makina onarımı ve imalatı grubudur. Bu işletmelerde çalışan sayısı ise 256.855'dir. Çalışanların 43.01'i tarımla ilgili sanayilerde, % 18,70'i dokuma sanayiinde çalışmaktadır. İşletmelerin % 35.74'ü tek kişilik % 35.76'sı ise 2 ve 3 kişilik işletmelerdir. 100 den fazla çalışanın bulunduğu kuruluşların % 96'sı dokuma sanayiindedir.

5 Mustafa Aysan; *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İstanbul, 1980, sf. 22.

Görüldüğü üzere 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de genellikle küçük işletmelerin ve özellikle tarımsal maddeleri işleyen işletmelerin önem kazandığı, küçük sanayiın hakim olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır⁶.

Daha önce belirtildiği gibi 1927 yılı Teşvik-i Sanayi Kanununun 1927 depresyonu sebebiyle fazla işe yaramaması üzerine, otuzlu yılların başlangıcında yeni çıkış yollarının aranmasına başlanmış ve 1934'ten 1938'e kadar sürecek olan yeni bir dönem, başka bir ifadeyle ilk sanayi planını içeren bir uygulama Türkiye ekonomisi için yeni görüşleri bilhassa "*devletçilik*" anlayışını getirmiştir. O yıllar için ekonomide plân hazırlamak çok nadir bir olaydı. Bu plânla ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin, kamu öncülüğü ile sağlanması benimsenmiş, özel sektörün teşviki ile özel teşebbüsün el atmadığı sektörlerin devlet eli ile geliştirilmesi sağlanmıştır. Özel teşebbüsün yeterince geliştiği vakit, ekonomik faaliyetlerin özel sektöre devri kabul edilmiştir. Bu nedenle ilk beş yıllık plân sosyalist ülkelerin uyguladığından farklı kendine özgü bir yapıya sahiptir. Bu yıllarda ülke kalkınması ve sanayileşmesinde ilk ve başarılı hamle sağlanmıştır. İkinci kez yapılan sanayi plânının 1939-1943 yılları arasında uygulanması II. Dünya Savaşı nedeni ile yapılamamıştır. Bu dönemdeki sanayileşme hakkında bilgiler ancak 1932 yılından sonra yayınlanan Teşvik-i Sanayi istatistiklerinden elde edilebilir. 1933-1938 yılları arasında uygulanan 5 yıllık sanayi plânı; doküma, maden, demir, kâğıt, seramik, cam, kimya sanayiinde yatırımları düzenleme şeklinde ele alınmıştır. Yatırımların finansmanında, iç kaynakların tümü, kamu kaynakları olarak düşünülmeyle birlikte halkın dolaylı iştiraki de mevcuttur.

Halk, vergi ve üretilen mal ve hizmet fiyatları ile bu yatırımların finansmanına dolaylı bir şekilde iştirak etmişlerdir. Dış finansman ise; Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya'dan sağlanmıştır. Genelde dış finansman payı küçük olduğundan sanayileşme plânının finansmanında en büyük katkı Türk halkından gelmiştir. Böylece Türk iktisat tarihinde ilk kez Türk halkının çalışarak yarattığı gelirin kendi öz kalkınmasında kullanılmasına bu dönemde rastlıyoruz. Teşvik-i Sanayi istatistikleri sonuçlarına baktığımızda 1932 yılında 1473 olan işletme sayısı, 1941'de 1052'ye düşmüştür⁷. Bunun sebebi cesametleri küçük olan işyerlerinin üretimden çekilerek yerlerini, üretim kapasiteleri büyük işletmelere ve bunların kurulmaya başlanmasına bağlanmaktadır. İstatistiklere bakınca bu dönem boyunca kullanılan kurulu güç makina ve teçhizat kıymetlerinde büyük artışlar görülmektedir. Diğer bir görüşte yıllar ilerledikçe İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından yapılan anketlere küçük iş yerlerinin daha az cevap vermesi olasıdır. 1932 yılında 32 adet olan kamu sanayi kuruluşu, 1939'da 111'e çıkmıştır. Bu dönemde milli gelir istatistiklerine baktığımızda cari fiyatlarla 1930 yılında imalât sanayiinin, GMSH içindeki payı % 10,3, 1935'te % 16,4 ve 1940'da da % 17,1'dir. Sabit fiyatlarla da bu oranlar 1930'da % 8, 1935'de % 7,7 ve 1940'da % 12,0 olmuştur.

1933-1939 döneminde imalât sanayi Sümerbank'ın katkısı ile gelişirken, özel sektör de bankacılık ve ulaştırma imkânlarının geliştirilmesi ile büyük kentler

6 DİE; *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonominin Gelişiminin 50 Yılı*, Yayın No: 683, Ankara, 1973 sf. 151-155.

7 DİE; İbid.,

ve yakınlarında yeni fabrikalar kurabilme imkânları doğmuştur. 1939-1950 döneminde İkinci Dünya Savaşı çıkması sonucu, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmamış, varlık vergisi imalât sanayiini kötü yönden etkilemiş, sanayileşme önemini yitirmiş görülmektedir. Bu dönemde sanayi istatistikleri ile ilgili bir gelişme görülmediği gibi, bu alanda bu yıllarda bir boşluk görülmektedir. Milli gelir istatistiklerine de baktığımızda imalat sanayiinin payının giderek küçüldüğünü ve cari fiyatlarla 1950'de % 12.8'e sabit fiyatlarla da % 10.9'a indiği görülmektedir. Bu oranlar Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllardaki oranlara yaklaşmaktadır⁸.

1950 yılından sonra başlayan çok partili hayat ekonomide liberalleşme yönündeki temellerin atılmasına sebep olmuştur. Demokrat Parti İktidarı ile birlikte ekonomide görülen kıpırdanmaların başlıca sebebi, ellili yılların ilk yarısında dünya konjoktüründe görülen ve Türkiye'nin lehinde gelişen değişmelerdir. Geleneksel ihraç ürünlerimiz ve bilhassa tarımsal malların fiyatlarındaki artışlar sebebiyle meydana gelen yurtiçi tasarruflardaki artışlar, devletin daha çok altyapı yatırımları yapmasını ve özel sektörün finansman imkânlarını da arttırmıştır⁹. Bir taraftan imalat sanayiinde özel sektör yatırımları teşvik edilirken, Sınai Kalkınma Bankasının kurulması ile de özel kesime dış kredi sağlanmış, içeride de kredi hacmi enflasyonist bir para politikası ile sanayi yatırımları için daha fazla tasarrufla genişletilmeye çalışılmıştır. 50'li yıllarda imalat sanayiinde yatırımlarda diğer sektör yatırımlarına göre büyüme ve genel yatırım hacminde özel sektörün payının arttığı görülmektedir. Ödemeler dengesinde meydana gelen dar boğaz 50'li yılların ikinci yarısında başlamış ve sonuna doğru had safhaya varmıştır. Bu nedenle ithal ikamesine gidilmeye başlanmış ve ikâme malı üreten sanayiye kayılmıştır. Bunun sonucunda da ikâme malı üreten sanayi "*Montajcılığa*" yönelmiştir. 1950'de GSMH içinde % 12.8 olan imalat sanayii katma değerinin payı, 1955'te % 14.0'a ve 1960'ta da % 14,7'ye çıkmıştır.

1950'de imalat sanayiinde yaratılan katma değer % 47.7'si devlet, % 25'i küçük sanayi ve % 27.2'si de büyük sanayi tarafından yaratılırken, 1955'de devlet % 40.6, küçük sanayi % 24.7 ve özel büyük sanayide % 34.7 katma değer yaratmışlardır. 1960 yılına gelindiğinde yaratılan imalat sanayi katma değerinden devlet % 42.3, küçük sanayi % 22.4 ve özel büyük sanayide % 35.3 pay almışlardır.

Türkiye'nin ekonomik hayatında sanayileşme yoluyla kalkınma faaliyetlerinin ve sosyal gelişmenin plânlandığı dönem; 1960'lardan sonra yaşanan bir süreç olarak çok çeşitli yorumların yapılabileceği sonuçları günümüze kadar getirmektedir. Karma ekonomi modelinin kabul edilerek plânlarda kamuya emredici, özel sektöre yol gösterici uygulamalar vazgeçilmeyen temel bir ilke olarak benimsenmiştir¹⁰.

1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Plan döneminde imalat sanayiinde yıllık ortalama büyüme % 9.6 oranında gerçekleşmiştir. İkinci Beş Yıllık Plân dönemi olan 1967-1972 yıllarında da ekonominin sürükleyici sektörü olarak yine sanayi sektörü ele alınmıştır. Bu dönemde de imalat sanayii kesiminde ortalama yıllık % 11.7'lik reel büyüme elde edilmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Plân dönemi

8 DiE; İbid.,

9 Demokrat Parti Neşriyatından; *Kalkınan Türkiye*, Ankara, 1954, sf. 163-164.

10 Mükerrerem Hiç; *Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye*, 2. Baskı, İstanbul, 1974, sf. 79-156.

olan 1973-1978 yılları arasında imalat sanayiinin yıllık ortalama reel büyümesi % 10.5 olarak gerçekleşmiştir. 1979 yılı ara bir yıldır. Dördüncü Beş Yıllık Plân dönemi olan 1979-1983 yıllarında yıllık ortalama reel büyüme ise sadece % 1 olmuştur.

İkinci Beş Yıllık Plânın ilk yılı olan 1968 yılında imalat sanayii sektöründe yaratılan katma değer % 35.8'i devlet tarafından, % 43.5'i büyük sanayi ve % 20.7 side küçük sanayi tarafından yaratılmıştır. Üçüncü Beş Yıllık Plânın ilk yılı olan 1972 yılında, ise imalat sanayii katma değerinden devlet % 34.1 özel sektör organize sanayi % 46.7 ve küçük sanayi de % 19.2'lik paylar almışlardır. Üçüncü Beş Yıllık Plânın başında imalat sanayii katma değerinden devlet sektörü % 30.8, özel sektör organize sanayi % 50.8 ve küçük sanayi de % 18.4 pay almışlardır. Dördüncü Beş Yıllık Plân son yılı olan 1983 yılında ise durum şöyledir. Kamu % 41.1, özel sektör organize sanayii % 13.7 dir. Yukarıda dönemler itibariyle imalat sanayiinde yaratılan katma değer dağılımında plânlı dönemin başlaması ile kamu kesiminde yaratılan katma değer payının giderek küçülmesi yanında, ondan az kişinin çalıştırıldığı iş yerlerinin faaliyeti sonucu küçük sanayide yaratılan katma değer payının süratle küçüldüğü ve buna karşılık özel sektördeki büyük sanayinin payının büyüdüğü görülmektedir. Yalnız Dördüncü Beş Yıllık Plân döneminde devletin tekrar payının arttığı görülmektedir. Bu artışa neden petrol fiyatlarındaki büyük artışların etkisidir¹¹.

Tüm beş yıllık plânlarda Türk imalat sanayiindeki tüketim malları üretiminin ağırlığının ara malları ve yatırım malları üretimine doğru kaydırılması amacı güdülmesine rağmen, bu amaca yönelik gelişme bir ölçüde sağlanmışsa da bu değişimin sonucunda beklenen dışa açılma gerçekleştirilememiştir. Tablo 3, İmalât sanayimini zincin ürettiği ürünlerin mal gruplarına göre ayrımı hakkında bilgi vermektedir.

Tablo: 3
İmalât Sanayiinde Yapısal Değişme (Plânlı Dönem)

Mal Grupları	1962 (%)	1972 (%)	1982 (%)
1- Tüketim Malları (Nihâi Mallar)	62.2	46.6	44.10
2- Ara Malları (Sanayide Tüketilen)	27.8	39.4	40.3
3- Yatırım Malları (Nihâi Mallar)	9.9	14.0	15.6
Toplam (%)	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DPT.

Sanayiinin yapısındaki değişimi veren bir başka gösterge de ihracata dönük sanayileşme biçimine doğru yaklaşım olmaktadır. Biraz önce belirtilen dışa açılmama şeklindeki yorum, yıllarca süregelen ithalat ikamesi yoluyla korunan ve içeride rahat ve rakipsiz bir pazar bulabilen sanayi kesiminin davranışlarından kaynak-

11 DPT; BBYKP, İBYKP, ÜBYKP, DBYKP ve 1983 Programı, Ankara.

lanmaktaydı. 1981, 1982 ve 1983 yıllarında ihracatta kaydedilen önemli gelişmeler sınai ürün ihracat payının arttığını göstermektedir. Yeni pazarlar, rasyonel teşvik politikası bu trendin daha da iyi bir şekilde devamını sağlayabilir.

Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana imalat sanayii ürünlerimizin, ihracatımız içindeki payı şöyle seyretmektedir.

Tablo: 4
Cumhuriyet Döneminde İhracat Ürünlerinin: Tarım, Madencilik ve İmalat Sanayii Sektörlerindeki Payı (%)

Yıllar	Tarım Ürünleri (%)	Madencilik Ürünleri (%)	İmalat Sanayii Ürünleri (%)
1923	86.3	5.1	8.6
1939	88.2	7.0	4.8
1950	90.0	5.6	1.4
1960	85.3	5.1	9.6
1963	77.2	2.9	19.9
1967	80.5	4.0	15.5
1972	69.5	4.0	26.5
1977	67.4	7.2	25.4
1982	37.3	3.0	59.7

Kaynak: DPT.

Tablo 4'den izlenebileceği gibi ihracatımızın yapısı planlı dönemde değişmeye başlamışsa da en büyük değişikliği 1981 ve 1982 yıllarında görmekteyiz. Bu yıllarda, yapıda çok büyük değişme görülerek sanayi ürünlerinin ağırlığı tarım sektörünü çok geride bırakmıştır. Enflasyonu aşağı çekmek gayesi ile içerde talebi kısma çabaları karşısında, milli gelirimizde ön görülen büyümeyi elde edebilmek için 1981 ve 1982 yıllarında ihracatımızdaki önemli gelişmenin yanında yapısal değişme de görülmüştür. Bu yapısal değişme de imalat sanayii sektörünün ihracatımız içindeki payını çok büyük ölçüde arttırması ile meydana gelmiştir. İmalat sanayii sektörü günümüzde ekonominin en büyük sektörüdür.

Gelişen ülkelerde imalat sanayii katma değerinin yarısından fazlasını gıda ve dokuma alt sektörleri kapsamaktadır. Bunların ardından kimya, petrol ve metal ürünleri, toplam üretimin % 20'sinden fazlasını oluşturmaktadır. 1950'de ülkemizin imalat sanayiinde yaratılan katma değer % 62'sini gıda ve dokuma sanayii vermekte idi. Bu oranda önemli değişiklik planlı dönemle birlikte başlamaktadır.

1970'de gıda ve dokuma sanayiinin katma değer oranı, % 42.61'e, 1975'te % 32.08'e ve 1980'de de % 30.80'e düşmüştür. Kimya, petrol ve metal ürünleri payı da 1950'de % 11 iken 1980'de % 22.74'e varmıştır. Metal ürünlerinde gelişmekte olan ülkelerde pay % 10 iken ülkemizde hala % 6-7 civarındadır. Ana metal sanayi, ülkemizde son yıllarda % 10'a varmıştır. Kağıt sektöründe de imalat sanayi içindeki pay gelişmekte olan ülkelerin bile altında olup % 3 civarındadır.

Tablo: 5
İmalat Sanayii Alt Sektörlerinin Katma Değer Payları (%)

Alt Sektörler	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1981
Gıda, içki ve tütün	42.78	41.45	40.43	28.63	27.51	21.01	18.00	20.50
Dokuma	19.61	20.21	17.64	15.24	15.10	11.07	12.80	12.70
Giyim	3.26	3.82	3.85	4.44	4.49	5.82	5.90	5.60
Orman ürünleri	3.03	2.94	3.36	4.07	3.29	2.89	3.30	2.70
Kağıt ve basım	2.47	2.36	2.66	2.81	3.05	3.68	3.20	3.00
Deri ve lâstik	1.45	1.71	1.41	2.59	3.01	2.02	2.60	2.30
Kimya ve petrol ürün.	4.11	5.40	6.70	12.76	14.34	13.42	17.00	17.20
Taş ve toprağa dayalı sanayii.	4.09	4.31	3.96	5.06	5.19	5.26	6.80	7.40
Ana metal sanayii	3.81	3.75	5.28	6.60	5.10	7.41	8.90	5.50
Metal eşya	7.32	6.49	6.87	7.92	6.67	6.94	7.30	5.50
Diğer (Makine, ulaşım araçları ve diğer sanayi)	8.07	7.56	7.88	9.88	12.25	18.27	14.20	15.60
Makine ve ulaşım araçları san.	7.43	6.38	6.31	8.01	10.52	16.13	13.80	15.10
Ulaşım araçları	5.13	4.01	3.80	3.70	5.00	7.05	6.10	6.20

Kaynak: DİE.

Tablo: 6
60 Yıllık Cumhuriyet Döneminde Sektörlerin Gayri Safi Milli Hasıladaki Payları Değişimi (Milyon TL.)

	1923 Yılı		1983 Yılı	
	Cari Fiyatlarla	1968 sabit fiyatlarıyla	Cari fiyatlarla	1968 sabit fiyatlarıyla
Tarım	379.3	4.967.5	1.994.321.9	48.847.9
Madencilik	4.3	101.1	235.228.6	4.020.3
İmalat San.	117.1	905.1	2.904.563.3	52.205.7
Elektrik, Gaz, Su	4.7	32.1	275.696.3	5.309.1
İnşaat	24.9	488.1	447.565.9	13.351
Ticaret	73.9	776.2	1.856.131.4	32.121.7
Ulaştırma	34.7	378.3	1.110.257.2	19.972.0
Mali müesseseler	5.5	77.3	290.935.5	7.236.6
Konut gelirleri	166.0	1.758.7	491.324.5	12.166.9
Hizmetler	49.0	584.3	607.362.1	11.732.4
İzafi Banka Hizmet Masrafları	2.9	40.9	145.111.5	4.003.2
Devlet hizmet.	68.1	990.5	860.993.0	23.466.9
İthalat Vergileri	39.6	499.3	190.829.0	4.129.2
GSYİH	954.2	11.476.8	11.120.097.2	230.556.6
Dış Alem Geliri	11.6	103.0	115.320.1	877.1
GSMH	952.6	11.373.8	11.235.417.3	231.433.7

Kaynak: DİE ve DPT.

60 yıllık oldukça kısa sayılabilecek yaşamında Türkiye Cumhuriyeti sanayileşmede oldukça önemli adımlar atmıştır. Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana 60 yılda tarım sektöründe yaratılan reel katma değerdeki artış on misli olurken, hizmet sektörlerinde 21 misli, imalat sanayii kesiminde ise 49 misli olmuştur.

1980 yılı için 1981 yılında yapılan genel sanayi ve işyerleri sayımında 1980 yılında Türkiye imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyeri sayısı 182.346'dır. Bu işyerlerinin 9009 adedi 10'dan fazla işçi çalıştıran işyerleridir. 1980 yılından sonra üretimde tekrar artışların sağlanması ile birlikte imalat sanayii kesiminde de iç talepteki daralmaya karşılık, bu kesimde dışa yönelme sayesinde sabit üretici fiyatlarla 1981'de katma değer artışı % 9.11, 1982'de de % 6.4 ve 1983 yılında tahminlere göre % 7.7 reel büyüme elde edilmiştir.

Uluslararası konumunda gelişmekte olan ülkeler arasında olan ülkemizin imalat sanayiinde gösterdiği gelişme, gelişmekte olan bir ülkeden beklenene tam uymamaktadır. Buna karşılık, kendi çapında önemli gelişmeler gösteren ve bu alanda en büyük gelişmeyi de imalat sanayii sektöründe gösteren ülkemizin, uluslararası mukayeselerde bu başarıyı gösterememiş olduğu görülmektedir. Yüzyılımızın başından bu yana uluslararası mukayeselerdeki yerinde ülkemizin bir değişiklik sağlamadığı ve henüz gelişmiş ülkeler sınırına yaklaşmadığı izlenmektedir. Son yıllarda yaşadığımız çok yüksek enflasyon nedeni ile üretimdeki gerileme ve gelir dağılımından meydana gelen büyük bozukluklar nedeni ile uluslararası büyük yarıştaki yerimizde kişi başına düşen dolarla ifade edilmiş gayrisafi milli hasıla rakamlarında bir gerileme gözükmemekte ve bunun bir süre devam edeceği de tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak sanayileşme açısından altmış yıl sonunda alınan neticelerin umut verici ve çok önemli olduğu, ancak yeni stratejik sanayi planlarının yapılarak gelişmelerin daha da hızlandırılmasının gerektiğini söylemeliyiz.